

A Critical Analysis of Quranists' Ideas on the Delay in the Compilation of Hadith

Mahdi Ariyanfar Assistant Professor, University of Qur'anic Sciences and Studies, Qom, Iran

Ali Ahang Assistant Professor, University of Qur'anic Sciences and Studies, Qom, Iran

Extended Abstract

1. Introduction

When it comes to analyzing an idea, adopting a historical approach is inevitable. Despite its relatively short history, the study of ideas has achieved considerable success in historical studies and, especially in recent decades, has garnered significant attention in academic circles. One of the crucial factors in such interest lies in the global conditions of thought and study (Gramī, 2017: 9).

Although an idea has a close relationship with thought, not every thought qualifies as an image. In fact, an image is the received thought that an individual or individuals have about a subject, such that this reception becomes a recognized term with independent significance. In this regard, two essential characteristics of an image are noteworthy: First, an image is a type of thought that transcends the individual level and attains a collective identity. Second, it is the product of a historical process (Ibid). Thus, these two significant features must be considered when analyzing an image.

Every image can itself be the result of a more extensive image while simultaneously leading to the creation of other images. For instance, the "image of Quran sufficiency" as a larger image has fostered a set of images, such as the asymmetry between the Quran and tradition, the sufficiency of the Quran in legislation, the intermixing of sound and weak traditions, and the impossibility of distinguishing them from one another, among others.

– Corresponding Author: Ariyanfar@quran.ac.ir

How to Cite: Ariyanfar, M., Ahang, A. (2025). A Critical Analysis of Quranists' Ideas on the Delay in the Compilation of Hadith, *Journal of Seraje Monir*, 16(50), 33-60. DOI: 10.22054/ajsm.2024.74167.1943

One of the most critical issues ensuring the credibility and validity of hadith as the second source of Islamic legislation after the Holy Quran is the historical examination of the transformation of hadith and its compilation, from its initial issuance to the stage of writing in hadith sources. Some of the challenges regarding the credibility and authority of hadith can be uncovered through a historical review. A historical perspective helps create a realistic understanding of hadith. In this context, the issue of hadith compilation and determining the time frame for the official initiation of hadith writing holds great importance. Whether or not hadith was compiled during the life of the Prophet Muhammad (PBUH), due to conflicting reports regarding the permission and prohibition of writing, has led hadith scholars to refrain from making definitive judgments on this matter. For example, Shi'a hadith scholars generally rely on narratives supporting permission, while Sunni hadith scholars tend to accept both narratives of prohibition and permission and aim to resolve the contradictions between them (See: Husaynī Jalālī, 2009: 305-332). However, historical reports after the passing of the Prophet Muhammad (PBUH) agree that the official policy of the caliphs, at least during the first century AH, was to prevent the official compilation of hadith. Although some Orientalists have suggested extending this period by one or two additional centuries (See: Motzki, 2011:38).

The movement known as "Quraniyoon", whose main origin lies within the Sunni tradition, has emphasized reports highlighting the century-long delay in the official compilation of hadith until the beginning of the second century AH. Their primary argument against the necessity of tradition focuses on the delay in the documentation of hadith and the opposition of the companions to writing hadith. Based on this, they have facilitated the development and expansion of certain images. Analyzing these images and the interpretations formulated by the Quraniyoon regarding this challenge and addressing them is an unavoidable necessity to establish the authority of tradition.

Research Question(s)

What conclusions have the Quraniyoon drawn from the issue of the delay in hadith compilation?

To what extent do historical and hadith-related evidence substantiate their claims?

2. Literature Review

Numerous systematic studies have been conducted on the history of Hadith compilation and the timeline of documenting narrations. Examination of the process of writing and recording Hadith has been a central topic in many books on Hadith history. Some scholars have independently explored this subject, such as:

- *‘‘Tadwin Al-Sunnah Al-Sharifah’’* by Sayyid Muhammad Reza Hosseini Jalali,
- *‘‘Man‘ Tadwin Al-Hadith: Asbab wa Nataij’’* by Ali Shirazani, and
- *‘‘Tadwin Al-Hadith’’* by Ibrahim Al-Fawzi.

Additionally, research has been conducted on the Qur'anists (*Quraniyyun*) and critiques of their perspectives. One of the earliest comprehensive studies in this area is the book *‘‘Al-Quraniyyun wa Shubahatihum Hawl Al-Sunnah’’* by Khadim Hussain Alahi Bakhsh, which thoroughly examines the Qur'anists and addresses their objections. Moreover, other scholarly articles have focused on the Qur'anists and their views, such as:

- *‘‘Quran-Sufficiency and the Denial of Hadith Authority’’* (Aghaei, 2010: 91-112), and
- *‘‘Analysis and Critique of the Quraniyyun’s Hadith and Quranic Views Among Sunni Scholars’’* (Nasih et al., 2014: 154-179).

Although previous studies have broadly addressed the Qur'anists’ objection regarding the delay in Hadith compilation, this research stands out by offering a critique of the Qur'anists’ approach through a method of *conceptual framework analysis*, which has not been addressed elsewhere.

3. Methodology

This study has been conducted through a library-based research approach and is organized qualitatively using the method of description and content analysis. To achieve this, the ideas and assumptions of prominent Qur'anists, which are based on the delay in Hadith compilation, were first identified through their works and studies. These assumptions were then critically examined and questioned using historical and rational evidence.

4. Conclusion

1. There is abundant evidence and numerous indications showing that the authority of the Sunnah is not contingent upon its documentation and recording.
 2. A review of the history of Hadith compilation reveals that the Sunnah was documented during the Prophet's lifetime. Consequently, the narrations prohibiting the writing of Hadith lack sufficient reliability, and it cannot be concluded based on such narrations that the Sunnah was considered outside of the Shari'ah by the Prophet (peace be upon him).
 3. The opposition of the Companions to the documentation of Hadith was not universal. Some of them documented Hadith, while others, out of caution and to prevent the uncontrolled expansion of narrations, were not in favor of transmitting and documenting Hadith.
 4. Furthermore, opposition to writing Hadith is analyzed as a policy implemented after the Prophet's era, under the caliphs' direction to prohibit Hadith documentation, rather than as a continuation of the practical tradition of the Prophet's time.
- In conclusion, the primary reason and evidence cited by the Qur'anists in opposing the Sunnah—the issue of the delay in Hadith compilation—lacks necessary robustness and cannot serve as a basis for their anti-Sunnah stance.

Keywords: Hadith Documentation, Qur'anists (Quraniyyun), Conceptual Framework Analysis, Quran-Sufficiency, Written Sunnah, Authority of the Sunnah.

پیشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تحلیل انتقادی انگاره‌های قرآنیون پیرامون تأخیر تدوین حدیث

استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم قم (دانشکده
علوم قرآنی بجنورد)، بجنورد، ایران

مهدی آریان فر *

استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم قم (دانشکده
علوم قرآنی بجنورد)، بجنورد، ایران

علی آهنگ

چکیده

مسئله تأخیر در تدوین حدیث به مثابه یک پدیده تاریخی، خود منشأ پیدایش مجموعه انگاره‌هایی در این خصوص شده است که لازمه تحلیل این انگاره‌ها اتخاذ نگاهی تاریخی به این مقوله می‌باشد. انگاره ناهمترازی اعتبار سنت با قرآن، انگاره بی‌نیازی از سنت در پیاده‌سازی شریعت و انگاره تفکیک‌ناپذیری احادیث صحیح از سقیم از جمله این انگاره‌ها هستند. در این میان جریان قرآن بسندگی در دین موسوم به «قرآنیون»، با تأثیرپذیری از مطالعات استشرافی نقش پررنگی در توسعه و ترویج این انگاره‌ها داشته‌اند. مبنای قرآنیون در این شبهات، گزارش‌های حدیثی و تاریخی احادیث منع کتابت در زمان رسول خدا (ص) و پذیرش نهی توسط صحابه و تداوم و تأکید بر آن پس از رحلت پیامبر (ص) است. پژوهش حاضر که به روش کتابخانه‌ای و باهدف تحلیل تاریخی انگاره‌های قرآنیون سامان یافته، به این نتیجه رسیده است که دلایل و مستندات قرآنیون در تثبیت این انگاره‌ها از اعتبار و وجاهت علمی کافی برخوردار نبوده؛ زیرا اولاً اعتبار سنت متوقف بر نگارش و کتابت آن نیست. ثانیاً سیره گفتاری و رفتاری پیامبر مسئله منع نگارش سنت را بر نمی‌تابد و نمی‌توان تصمیم صحابه در خصوص مقابله با تدوین حدیث را تداوم سیره نبوی دانست.

کلیدواژه‌ها: تدوین حدیث، قرآن بسندگی، قرآنیون، تحلیل انگاره، حجیت سنت.

۱. مقدمه

وقتی سخن از تحلیل انگاره می‌شود ناگزیر از اتخاذ رویکردی تاریخی هستیم. تاریخ انگاره علیرغم عمر کوتاه خویش توفیقات خوبی در مطالعات تاریخی داشته و به‌ویژه در چند دهه اخیر با استقبال قابل توجهی در محافل علمی روبرو شده است. یکی از عوامل مهم در چنین اقبالی شرایط جهانی اندیشه و مطالعه می‌باشد (گرامی، ۱۳۹۶: ۹).

انگاره با آنکه رابطه نزدیکی با اندیشه دارد؛ ولی هر اندیشه‌ای انگاره محسوب نمی‌شود. درواقع انگاره، آن اندیشه دریافتی است که فرد یا افرادی از یک موضوع دارند، به شکلی که این دریافت به‌عنوان یک اصطلاح شناخته‌شده موضوعیت یافته است. به عبارتی در خصوص انگاره دو خصوصیت مهم، حائز اهمیت است: اول اینکه انگاره نوعی اندیشه است که از ساحت فردی خارج شده و برخوردار از هویت جمعی شده است؛ دیگر اینکه محصول یک فرایند تاریخی است (همو). ازاین‌رو در تحلیل انگاره بایستی به این دو ویژگی مهم توجه شود.

هر انگاره می‌تواند خود حاصل و نتیجه انگاره‌ای فراتر باشد و در همان حال انگاره-های دیگری را سبب شده باشد. برای نمونه در اینجا «انگاره قرآن بسندگی» به‌عنوان یک انگاره بزرگ‌تر، مجموعه انگاره‌هایی را در دامن خود پرورش داده است؛ انگاره‌هایی چون: ناهمترای قرآن و سنت، بی‌نیازی به سنت در تشریع، درهم آمیختگی احادیث صحیح و سقیم و عدم امکان تفکیک آن‌ها از یکدیگر و ...

یکی از مهم‌ترین مسائلی که زمینه وثاقت و اعتبار حدیث را به‌عنوان دومین منبع تشریع اسلام پس از قرآن کریم فراهم می‌سازد، بررسی تاریخی دگرگونی‌های حدیث و تدوین آن، از آغاز صدور تا مرحله نگارش منابع حدیثی است. بخشی از چالش‌های اعتبار و حجیت حدیث را می‌توان از رهگذر بررسی تاریخی آن کشف کرد؛ و نگاه تاریخی کمک می‌کند تا بینش واقع‌بینانه‌ای در زمینه حدیث ایجاد گردد. در این میان مسئله تدوین حدیث و تعیین بازه زمانی آغاز رسمی کتابت حدیث از اهمیت به‌سزایی برخوردار است. تدوین یا عدم تدوین حدیث در زمان حیات رسول خدا (ص) به‌واسطه گزارش‌های

تحلیل انتقادی انگاره‌های قرآنیون پیرامون تأخیر تدوین حدیث؛ آریان‌فر و آهنگ | ۳۹

متعارض در خصوص اذن و منع کتابت، اظهار نظر قطعی را در این زمینه از حدیث پژوهان سلب نموده است، گو اینکه حدیث پژوهان شیعه عموماً روایات اذن را برگرفته و حدیث پژوهان اهل سنت غالباً هم روایات منع و هم روایات اذن را قبول نموده و درصدد رفع تعارض آن‌ها برآمده‌اند (ر.ک: حسینی جلالی، ۱۳۸۸: ۳۰۵-۳۳۲). اما گزارش‌های تاریخی بعد از رحلت نبی مکرم اسلام (ص) بر این نتیجه اتفاق نظر دارند که سیاست رسمی خلفا دست کم تا صدسال نخست هجری جلوگیری از تدوین رسمی حدیث بوده است. هرچند تعدادی از خاورشناسان تمایل به توسعه این بازه زمانی تا یک یا دو قرن دیگر دارند (ر.ک: موتسکی، ۱۳۹۰: ۳۸).

جریان موسوم به قرآنیون که خاستگاه اصلی و اولیه آن‌ها اهل سنت می‌باشد با تکیه بر گزارش‌هایی که بر تأخیر صدساله تدوین رسمی حدیث تا آغاز قرن دوم هجری تأکید دارد، مهم‌ترین شبهه خود را در عدم نیاز به سنت، مسئله تأخیر کتابت حدیث و مخالفت صحابه با نگارش حدیث می‌داند. آنان بر این اساس زمینه شکل‌گیری و توسعه انگاره‌هایی را فراهم نموده‌اند. تحلیل این انگاره‌ها و برداشت‌هایی که پیرامون این چالش توسط قرآنیون صورت گرفته است و پاسخ به آن‌ها ضرورتی اجتناب‌ناپذیر در راستای اثبات حجیت سنت می‌باشد.

بر این اساس مسئله اصلی تحقیق این است که قرآنیون از مسئله تأخیر تدوین حدیث چه نتایج گرفته‌اند؟ و قراین و شواهد تاریخی و حدیثی تا چه حد ادعای آنان را ثابت می‌کند؟

۲. پیشینه تحقیق

درباره تاریخ تدوین حدیث و اینکه روایات از چه زمانی به نگارش درآمد، مطالعات نظام‌مند فراوانی صورت گرفته است به‌طوری که یکی از مباحث اصلی کتاب‌های تاریخ حدیث بررسی سیر کتابت و نگارش حدیث می‌باشد. در این میان برخی محققان به‌صورت مستقل به این بحث پرداخته‌اند مانند: «تدوین السنه الشریفه» تألیف سید محمدرضا حسینی جلالی، «منع تدوین الحدیث اسباب و نتائج» اثر علی شهرستانی، «تدوین الحدیث» ابراهیم

الفوزی و...

همچنین درباره قرآنیون و نقد دیدگاه آنان پژوهش‌هایی صورت گرفته است؛ یکی از اولین تحقیقات جامع در این زمینه کتاب «القرآنیون و شبهاتهم حول السنه» نوشته خادم حسین الهی بخش است که به تفصیل قرآنیون را مورد شناسایی قرار داده و شبهات آنان را پاسخ گفته است. علاوه بر آن پژوهش‌های دیگری نیز در قالب مقالات پژوهشی به قرآنیون و نقد آرای آن‌ها پرداخته‌اند؛ مانند: «قرآن بسندگی و انکار حجیت حدیث» (آقای، ۱۳۸۹: ۹۱-۱۱۲)؛ «بررسی و نقد دیدگاه‌های قرآنی و حدیثی قرآنیون اهل سنت» (ناصر و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۵۴-۱۷۹) گرچه در مطالعات پیشین به شبهه قرآنیون مبنی بر تأخیر تدوین حدیث به صورت کلی پرداخته شده است؛ اما آنچه پژوهش حاضر را از این دست پژوهش‌ها متمایز می‌سازد، نقد رویکرد قرآنیون با رویکرد تحلیل انگاره می‌باشد که در جایی بدان پرداخته نشده است.

۳. جریان شناسی قرآن بسندگی و «قرآنیون»

نخستین بار اصطلاح «القرآنیون» در مقاله‌ای با عنوان «الاسلام هو القرآن وحده» توسط دکتر توفیق صدقی بکار گرفته شد. وی عنوان «القرآنیون» را در مقابل با «سنیون» قرار داده و می‌نویسد: «يحتج السنيون على صحة قولهم... ولكننا نحن القرآنيين نقول...» (صدقی، ۱۹۰۶: ۵۱۷) این واژه گرچه در هیچ کدام از کتاب‌های لغت‌شناسی قدیمی و معاصر مورد معنایی قرار نگرفته، اما واضح است که القرآنی اسم منسوب و به معنای کسی است که وابسته و منسوب به قرآن می‌باشد. مترادف این واژه «اهل القرآن» است یعنی کسی که اهل قرآن و وابسته به قرآن است. در حدیث نبوی (ص) وارد شده است که: «اهل القرآن هم اهل الله و خاصته» (حر عاملی، بی تا، ج ۸۲۵/۴) مراد از اهل القرآن در این گونه احادیث، کسانی هستند که مشغول تعلیم و حفظ و تلاوت و عمل کردن می‌باشند (ملاصالح مازندرانی، ۱۳۸۸، ج ۲۲/۱).

واژه «القرآنیون» یا «اهل القرآن» به جز معنای لغوی پیش گفته، امروزه اصطلاحی برای تفکر قرآن بسندگی بکار می‌رود. اینک به صورت گذرا پیشینه جریان مزبور را مرور

می‌نماییم.

واکاوی گزارش‌های تاریخی نشان می‌دهد، سخنان و نیز عملکرد برخی از صحابه مانند: آنچه در برخورد با عبدالله بن عمرو عاص توسط قریش صورت گرفت که وی را از کتابت بازداشتند، (خطیب بغدادی، ۱۹۷۴: ۸۰) چگونگی برخورد خلفا با نگارش و نشر حدیث همچون سوزانده شدن احادیث توسط خلیفه اول (ذهبی، ۱۳۷۴: ۳/۱) و شعار خلیفه دوم «حسبنا کتاب الله» (بخاری، ۱۴۰۱، ج ۳۸/۵) حکایت از بی‌اعتنایی به سنت دارد. همچنین گزارش شافعی از گروهی که سنت را از اساس منکر بودند، (شافعی، ۱۴۰۳، ج ۲۸۷/۷) و اشاره سیوطی در کتاب مفتاح الجنه فی الاحتجاج بالسنه در قرن دهم (سیوطی، ۱۳۹۹: ۵) و... همه نشان از این واقعیت دارد که دیدگاه عدم حجیت سنت به صورت پراکنده و غیر منسجم در همه دوره‌های تاریخ اسلام حضور داشته است. گرچه در برخی زمان‌ها کمرنگ بوده و گاه در چندین قرن سخنی از آن به میان نیامده است اما در دوران معاصر به شکل نسبتاً منسجم درآمده و هم‌اکنون طرفدارانی دارد. این تفکر عمدتاً در دو منطقه جغرافیایی بیشتر رونق گرفته است. در اواخر قرن سیزدهم هجری تفکر انکار سنت در میان شماری از افراد در هند و پاکستان به صورت فرقه‌ای شکل گرفت و هم‌زمان روشنفکران تجدیدنظرطلبی در جهان عرب متمایل به این تفکر گشتند و هر دو گروه عنوان «قرآنیون» یا «اهل القرآن» را برای خود برگزیدند.

البته به‌طور کلی قرآنیون و طرفداران عدم حجیت سنت را می‌توان در دو دسته جای داد: منکرین کلی و منکرین جزئی سنت؛ منکران کلی سنت اصولاً در مقام ثبوت، سنت را به‌عنوان مصدر و منبع دینی قبول نداشته و در احکام تنها، قرآن را قبول نمودند و بدان اکتفا کردند. نتیجه این رویکرد سقوط در ورطه عواقب بدعت بوده به‌طوری که اعمال عبادی اسلام از جمله نماز و روزه و زکات و حج تحت تأثیر آن مورد تغییر قرار گرفته است. فرقه‌های قرآنیون هند در این گروه، جای می‌گیرند که برخی از شخصیت‌های این جریان عبارت بودند از: عبدالله چکراولی (۱۹۳۰ م)، احمد الدین امرتسری (۱۹۳۶ م)، غلام احمد پرویز (۱۹۰۳ م)، قاضی کفایه الله (زنده در ۱۹۷۹ م)؛ علاوه بر آن شماری از شخصیت‌های

عرب نیز منکر کلی سنت بوده‌اند؛ مانند: محمد توفیق صدقی (۱۹۲۰ م)، محمد شحرور (معاصر)، احمد صبحی المنصور (معاصر) و ابن قرناس (معاصر). در مقابل عده‌ای از قرآنیون به صورت جزئی سنت را انکار نموده‌اند. این گروه با انتقاد از میراث حدیثی موجود، بیشتر مصادیق سنت را، سنت قولی و از نوع خبر واحد دانسته که فاقد اعتبار کافی است. در این دیدگاه، از میان روایات، تنها احادیث حاکی از سنت عملی پیامبر حجیت دارد که به صورت مداوم و گسترده توسط پیامبر و صحابه تکرار شده و به نوعی متواتر محسوب می‌شود؛ مانند: رکعات نماز، اعمال حج و... اما فراتر از این موارد، نمی‌توان محتوای احادیث را که به صورت آحاد نقل شده، به عنوان شریعت تلقی نمود؛ بنابراین در این جریان، سنت قطعی مورد قبول اما سنت محکیه مخدوش است. برخی از طرفداران این جریان عبارت‌اند از: محمد رشید رضا (۱۹۳۵ م)، محمود ابوریه (۱۹۷۰ م)، ابراهیم فوزی (معاصر) و یحیی محمد (معاصر) (برای شناخت بیشتر قرآنیون ر.ک: خادم حسین الهی بخش، ۱۴۲۱: ۱۸۳-۲۲۰؛ مهدوی راد، ۱۳۸۷، ج ۱۲/۷۶۷-۷۷۱)

در اینجا گفتنی است هر دو دسته قرآنیون در بهره‌گیری از شبهه تأخیر تدوین حدیث انگاره‌هایی را پیرامون آن در جهت نفی و انکار سنت طرح نمودند که در اینجا بررسی می‌نماییم.

۴. قرآنیون و مسئله تأخیر تدوین حدیث

بررسی‌ها نشان می‌دهد ابتدا توفیق صدقی در مقاله‌ای با عنوان «الاسلام هو القرآن وحده» این شبهه را مطرح ساخته و می‌گوید: «در میان مسلمانان هیچ اختلافی نیست که متن قرآن قطعی است زیرا پیامبر (ص) الفاظ آن را بدون زیاده و نقصان نقل نموده و در عصر مبارکش به نگارش در آمده است برخلاف احادیث نبوی که مدتی بعد از دوران پیامبر (ص) کتابت شده است و همین تأخیر زمانی کافی است که فساد و تباهی به حدیث راه یابد؛ بنابراین نتیجه می‌گیریم که پیامبر قصد نداشته چیزی غیر از قرآنی که خداوند متکفل حفظ آن هست به جهانیان از طریق کتابت برسد.» (صدقی، ۱۹۰۶: ۵۱۶) در ادامه سایر شخصیت‌های منکر حجیت حدیث و همگام با تفکر قرآنیون آن را مطرح ساخته‌اند و به

مسئله تأخیر تدوین حدیث از زاویه نگاه قرآنیون پرداخته‌اند:

صبحی منصور از شخصیت‌های کنونی جریان اهل القرآن بر این باور است که تدوین حدیث خلاف دستور و توصیه پیامبر (ص) بوده و زودتر از قرن سوم هجری شروع نشده بنابراین مخالف شریعت الهی است (صبحی المنصور، ۲۰۰۵: ۷۲).

ابن قرناس نیز معتقد است حدیث به هیچ عنوان نه در عصر نبوی و نه در عصر خلفای راشدین به نگارش درنیامد و تا سال ۱۵۰ هجری بر نقل شفاهی استوار بود. پس از آن برخی مانند مالک بن انس با دستور خلیفه عباسی اقدام به گردآوری آن نموده است (ابن قرناس، ۲۰۰۸: ۱۶). ابراهیم الفوزی نیز می‌نویسد: «سنت نه در عصر نبوی و نه در عصر صحابه به مانند قرآن مکتوب نشد بلکه با تأخیر و هنگامی که دروغ بستن بر پیامبر (ص) شیوع پیدا کرده بود با ذائقه و سلیقه شخصی و نه به صورت علمی تدوین گشت.» (الفوزی، ۱۹۹۵: ۳۶)

قرآنیون در برابر گزارش حجم زیادی از مکتوبات صحابه در زمان پیامبر (ص) که محققانی همچون «خطیب بغدادی» در کتاب تقیید العلم و «ابن عبد آلبر» در کتاب جامع بیان العلم و فضله آن را جمع‌آوری کرده‌اند این گونه پاسخ داده‌اند:

۱. احادیثی که بر جواز کتابت حدیث دلالت دارند، با روایات منع نگارش حدیث پیامبر (ص) تعارض دارند.

۲. مکتوبات صحابه که بیانگر جواز کتابت حدیث می‌باشند، جنبه شخصی و خصوصی داشته و هیچ گونه ارتباطی با جریان کتابت روایت نبوی (ص) ندارند. پیامبر خدا (ص) کتابت شخصی را به دلیلی، پذیرفته اما به عنوان یک سیره‌ی همگانی و یک جریان عمومی از آن منع فرموده است (ر.ک: یحیی محمد، ۲۰۰۷: ۲۱ و ۱۹۱).

۳. برخی از صحابه به این دلیل حدیث را می‌نگاشتند که قادر بر حفظ آن نبودند بنابراین دلیل کتابت آن‌ها، به خاطر جلوگیری از فراموشی حفظ بود اما پس از مرحله حفظ و حضور ذهنی نسبت به آن، نوشته‌های خویش را از بین می‌بردند (ابوریه، بی تا: ۴۹).

نتیجه آنچه از برداشت‌ها و دیدگاه‌های قرآنیون برمی‌آید این است که مسئله‌ی عدم تدوین

حدیث در قرن آغازین هجری هم از جنبه ثبوتی حجیت سنت را از اصل، زیر سؤال برده است چراکه سنت اگر اعتباری می‌داشت راهکاری برای حفظ و انتشار آن توسط پیامبر (ص) ارائه می‌گشت حال آنکه چنین راهکاری مطرح نشد؛ و هم از جنبه اثباتی اعتبار سنت محکمه (=سنت گزارش شده) را زیر سؤال برده است بدین معنی که با فرض حجیت اصل سنت، باز هم آنچه از میراث حدیثی در اختیار ماست، نمی‌تواند مورد اعتنا باشد زیرا دسترسی به اصل آن نداریم و از آنجا که همانند قرآن مورد توجه صحابه قرار نگرفته و مدون نگشته، نمی‌توان به صدور آن اطمینان داشت. در نهایت آنچه به صورت متواتر از سنت عملی پیامبر (ص) همچون تعداد رکعات نماز، باقی مانده، می‌تواند حجت باشد که البته حجم این موارد هم بسیار اندک است.

۵. بررسی انگاره‌های قرآنیون پیرامون عدم تدوین حدیث در قرن نخست

هجری

به‌طور کلی بر اساس دیدگاه قرآنیون عدم نگارش حدیث در قرن اول هجری و جلوگیری از آن توسط شخص پیامبر (ص)، تصورها و باورهایی را نسبت به عدم حجیت حدیث ایجاد کرده است که هم «سنت قطعی» و هم سنت محکمه (=سنت گزارش شده) را مورد تردید قرار داده است. با توجه به هویت جمعی و غیرشخصی بودن آن‌ها می‌توان عنوان انگاره‌های قرآنیون در این زمینه نامید که در ذیل مورد تحلیل قرار می‌گیرد:

۱-۵. انگاره ناهمترازی سنت با قرآن و عدم حجیت آن

در حالی که عموم عالمان اسلامی بر اساس شواهد متعددی از جمله آیه کریمه «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ، إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ» (نجم/۳-۴) و حدیث نبوی «الا انی اوتیت القرآن و مثله معه» (ابو داوود، ۱۴۱۰، ج ۴/۲۰۰) معتقد به وحیانی بودن سنت هستند و اندیشه «وحی دوگانه» یعنی وحی قرآنی در کنار وحی بیانی (سنت) دیدگاه مشهور هست؛ اما قرآنیون بر پایه مسئله تأخیر تدوین حدیث به‌طور کلی مخالف این اندیشه بوده و همترازی قرآن و سنت را قبول نداشته و عدم حجیت سنت را نتیجه‌گیری می‌کنند.

ابوریه بیان می‌دارد: «برخورد دوگانه پیامبر (ص) با حدیث و قرآن بیانگر ناهمترازی قرآن و سنت است. چراکه اگر حدیث وزنه‌ای درخور مقایسه با قرآن می‌داشت پیامبر (ص) همانند قرآن بدان اهتمام می‌ورزید و امر به کتابت فرموده و میراث مکتوبی از خود بر جای می‌گذاشت. حال آنکه چنین نبود» (ابوریه، بی‌تا: ۵۲).

برخی معتقدند عدم دستور پیامبر (ص) به تدوین سنت از آن‌رو بود که آن حضرت (ع) نمی‌خواست از بستر سنت کتابی هم‌عرض قرآن و برابر قرآن ایجاد شود (یحیی محمد، ۲۰۰۷: ۲۷).

الفوزی مخالفت صحابه با کتابت حدیث را نشانه همراهی آنان با دستور پیامبر (ص) مبنی بر منع کتابت حدیث دانسته و می‌گوید: اگر این مسئله صحت داشته باشد که جواز کتابت حدیث توسط پیامبر در راستای ایجاد کتابی همانند قرآن است که در دسترس عموم باشد؛ مشابه آنچه بعد از قرن سوم رخ داد، هرگز صحابه در مخالفت و ممانعت از نگارش، شدت به خرج نمی‌دادند (الفوزی، ۱۹۹۵: ۴۸).

چنانکه هویدا است قرآنیون تلاش دارند با تکیه بر فرضیه «عدم اهتمام پیامبر به کتابت حدیث» به ناهمترازی سنت با قرآن برسند و در نتیجه حجیت آن را انکار نمایند، حال آنکه هم صغری و فرضیه مورد استناد و هم نتیجه آن، با چالش‌هایی مواجه است: اولاً مستندشان در انگاره ناهمسانی قرآن و حدیث عملکرد پیامبر (ص) قرار گرفته درحالی که انگاره مزبور در نگاه مستشرقانی که بدان پرداخته‌اند مبتنی بر مستندات تاریخی پس از دوران پیامبر (ص)، است. به عنوان نمونه گلدزیهر نقل‌هایی را از خلیفه دوم و عبدالله بن عمر می‌آورد که در آن واژه «مثناء» به کار رفته است (ر.ک: گلدزیهر، ۱۳۸۹: ۱۸۹). مانند: وقتی عبدالله بن علاء از قاسم، نوه ابوبکر درخواست می‌کند که احادیثی را بر او املاء کند با این پاسخ مواجه می‌شود: «در زمان عمر شمار احادیث (مکتوب) در حال افزایش بود. عمر از مردم خواست تا احادیث را نزد وی ببرند. چون چنین کردند، دستور داد تا همه را بسوزانند! سپس گفت «مثناء کمثناء اهل الکتاب؟! بدین سان قاسم در آن روز مرا از نوشتن احادیث باز داشت.» (ابن سعد، بی‌تا،

ج ۱۸۸/۵) به نظر می‌رسد «مِثْنَاءُ» در اینجا معرب میثنای آرامی هست. میثنا (Mishna) همان تعلیمات شفاهی یهود هست (اشرفی، ۱۳۹۹: ۳۴). که به‌مرور زمان جنبه تقدس پیدا کرده و هم‌تراز با تورات گردید. پس مخالفت عمر با نگارش حدیث و تشبیه وی به میثنا ناشی از همین انگاره ناهم‌ترازی قرآن با سنت بوده است.

ثانیاً: ناهم‌ترازی و عدم همسانی سنت با قرآن لزوماً به معنای عدم حجیت و اعتبار آن نیست؛ زیرا بسیاری اندیشمندان مسلمان که حجیت سنت را پذیرفته‌اند بی‌آنکه قائل به هم‌ترازی این دو باشند.

۵-۲. انگاره بی‌نیازی از سنت در پیاده‌سازی شریعت

به باور قرآنیون «اگر دین، غیر قرآن را برمی‌تابید هرآینه پیامبر دستور تدوین آن را می‌داد و خداوند نیز حفظ آن را ضمانت می‌نمود. ضمن اینکه هرکسی به خودش اجازه نقل روایت حسب فهمش نمی‌داد.» (صدقی، ۱۹۰۶: ۵۱۵) پس پیامبر جز از مسیر قرآن نمی‌تواند مردم را به خدا دعوت کند؛ بنابراین طبیعی است که اجازه تدوین سیره و کلام خویش را ندهد؛ تا مبادا امت این سخنان را با شریعت برگرفته از قرآن خلط کنند و گمان برند که قول و فعل و تقریر پیامبر (ص) جزئی از دین و شریعت الهی است (ابن قرناس، ۲۰۰۸: ۱۳).

در همین زمینه غلام پرویز بیان می‌دارد: «اگر سنت جزئی از دین بود هرآینه پیامبر (ص) با آن رفتاری مشابه با قرآن از قبیل کتابت، حفظ و یادآوری می‌داشت و جز با خاطری آسوده از ماندگاری این بخش از دین، دنیا را ترک نمی‌کرد؛ زیرا جایگاه نبوت اقتضا دارد که پیامبر (ص) دین را به گونه‌ای دست‌نخورده به امت برساند. پیامبر با تمام امکانات احتیاط لازم را برای قرآن انجام داد اما او برای سنت نه تنها کاری نکرد بلکه از نگارش آن نیز جلوگیری کرد و فرمود: «لا تکتبوا عنی غیر القرآن و من کتب عنی غیر القرآن فلیمحّه» (الهی بخش، ۱۴۲۱: ۲۲۴).

نوع واکنش صحابه و برخورد آنان با مسئله کتابت حدیث، نشان می‌دهد که آن‌ها نیز تمام احادیث را به‌عنوان جزئی از دینی که فراگیر و دائمی است لحاظ نمی‌کردند

به همین دلیل آن‌ها نسبت به تحدیث و کتابت احادیث بی‌رغبت بوده و گاهی هم از آن منع می‌کردند؛ و این خود گویای این نکته است که صحابه قصد نداشته‌اند احادیث را همانند قرآن به عنوان دین تلقی کنند؛ و اگر درمی‌یافتند که پیامبر (ص) نیز این گونه قصدی دارد اقدام به کتابت حدیث می‌نمودند (ابوری، بی‌تا: ۴۹). حافظ اسلم هم بر این باور است که: «این غیرقابل بحث است که صحابه حقیقت منع کتابت حدیث را به‌خوبی دریافته و بر این امر وقوف داشته‌اند که امت‌های پیشین جز به سبب نگارش سخنان پیامبرشان گمراه نشدند.» (الهی بخش، ۱۴۲۱: ۱۰۴)

همچنین ابوریه معتقد است که بر اساس شواهد تاریخی از جمله: مخالفت عمر بن الخطاب با کتابت حدیث با گفتن «أکتب مع کتاب الله» و «والله انی لا آشوب کتاب اله بشئ ابداً»، اقدامات زید بن ثابت و عبدالله بن مسعود در جهت از بین بردن صحیفه‌های غیر قرآن، به آتش کشیدن ۵۰۰ حدیث مکتوب از پیامبر (ص) به دستور ابوبکر و... همگی بیانگر این واقعیت است که صحابه به‌خوبی پیام عدم مطلوبیت نگارش حدیث توسط پیامبر (ص) را درک کرده و بدان پایبند بوده‌اند. افزون بر آن کتابت حدیث صرفاً به دستور حاکمان انجام یافته که این امر نیز نشان از عدم رغبت صحابه و تابعین، به کتابت حدیث دارد (ابوری، بی‌تا: ۴۹).

از کلام قرآنیون برمی‌آید که عدم اهتمام پیامبر به نگارش سنت و نبود سازوکار تضمینی جهت حفظ و صیانت آن در عصر صدور و پس از آن و همچنین پابندی اعتقادی و عملی صحابه به این رویکرد نبوی، نشان از اعلام بی‌نیازی به سنت در شریعت است.

چنانچه خواهد آمد این پیش‌فرض‌ها از استحکام لازم برخوردار نیست و نمی‌تواند مبنای تفکر آنان قرار گیرد. سنت تبیین‌گر قرآن و همگام با قرآن است و در سایه قرآن شریعت را بیان می‌کند.

۳-۵. انگاره تفکیک‌ناپذیری احادیث صحیح از سقیم

مهم‌ترین پیامد تأخیر تدوین حدیث، قطعی نبودن صدور احادیث نبوی (ص) به دلیل

توسعه غیر منضبط دامنه روایات و اختلاط احادیث صحیح با مجعول است به گونه‌ای که اکنون تشخیص آن‌ها از یکدیگر دشوار گردیده است.

ابوریه در این باره می‌گوید: «... تأخیر تدوین حدیث منجر به خساراتی گردید زیرا موجب گسترش افسار گسیخته حدیث شده و درهم آمیختگی حدیث صحیح و جعلی را به دنبال داشته است به طوری که تشخیص آن‌ها از یکدیگر مشکل شده است» (همان: ۲۷۱) عبدالله چکرالوی معتقد است که سنت در ایام حیات پیامبر تدوین نشده و تا قرن سوم به صورت شفاهی انتقال یافت. وقتی شنوندگان ما خطبه نماز جمعه گذشته را به یاد ندارند پس چگونه می‌توان به شنیده‌های پس از یک صد سال اعتماد کرد و آن‌ها را صحیح دانست! (الهی بخش، ۱۴۲۱: ۲۴۳)

در این انگاره قرآنیون پیامد عدم نگارش حدیث در عصر نبوی و عصر صحابه را وقوع جعل و وضع احادیث دانسته‌اند که اعتماد به سنت را از بین برده است. گرچه پدیده مذموم وضع و جعل حدیث، در سنت راه پیدا کرده است اما این نباید منجر به نفی کلی سنت گردد بلکه تلاش مضاعفی را می‌طلبد که سنت را از احادیث سقیم پالایش نماییم؛ و این مهم با کمک علومی مانند رجال الحدیث، جرح و توثیق، نقد الحدیث، مختلف الحدیث و... امکان‌پذیر است.

۶. نقد و بررسی

به نظرمی رسد هم مستشرقان و هم قرآنیون در بحث تاریخ حدیث و سیر نگارش آن به نوعی آگاهانه یا ناآگاهانه کج‌راهه رفته و به خطاهایی گرفتار آمده‌اند که موجب شده حجیت سنت را از اصل انکار نموده و یا دست کم مورد تردید قرار دهند؛ غافل از آنچه برای تحلیل بهتر مسأله کتابت و تدوین حدیث باید چند نکته را مدنظر قرارداد: یکم: باید دانست که نفی و اثبات اعتبار سنت دائرمدار اثبات کتابت نیست بلکه کتابت و تدوین یکی از روش‌هایی است که بستر و شرایط محافظت بر حدیث را فراهم می‌سازد.

اینکه مستشرقان و قرآنیون تمامی هم و تلاش خود را به ماجرای تأخیر کتابت

حدیث معطوف کرده‌اند تا به این نتیجه دست یابند که سنت اعتبار و حجیت ندارد به‌نوعی بی‌راهه رفته‌اند؛ زیرا عدم تدوین حدیث، مساوی با عدم حجیت سنت نیست. توضیح آن که آنچه موجب حجیت خبر می‌شود اعتبار راوی و حامل خبر است که آن را کامل دریافت کرده و سپس بدون تحریف و کم‌و‌زیاد به دیگران برساند؛ حال چه انتقال شفاهی باشد چه کتبی و چه با ابزار دیگر، عدالت و وثاقت حامل خبر موجب اعتماد و اطمینان به آن می‌شود؛ اما در حالتی که این شرط محقق نگردد خبر منقول چه ملفوظ باشد و چه مکتوب، اطمینان آور نخواهد بود به‌عنوان مثال اگر گزارش مکتوبی بدون اطلاع از عدالت حامل یا کاتب آن به دست گیرنده برسد نسبت بدان اطمینان حاصل نمی‌گردد (ر.ک: ابو شهبه، ۱۹۸۹: ۴۱۳).

قراین و شواهد دیگری هم این مطلب را تأیید می‌کنند که عبارت‌اند از: در قرآن کریم نیز حجیت خبر منوط به عدالت راوی آن است (حجرات: ۶) که ارتباطی به گونه و نوع پیام‌رسانی که شفاهی باشد و یا کتبی، ندارد و اگر کتابت، شرط اعتبار حجیت خبر می‌بود قطعاً قرآن بدان اشاره می‌داشت چنان‌که خداوند، (بقره: ۲۸۲) در مورد معامله‌ای که پای نسیه در میان باشد بر کتابت تکیه فرموده است. درست به‌عکس قرآنیون که به گفته خود اهمال پیامبر (ص) در کتابت حدیث را شاهی بر عدم اعتبار آن می‌دانند ما این اهمال را -برفرض صحت- می‌توانیم قرینه و شاهی بر این مطلب بگیریم که از نظر حضرت، حجیت سنت منحصر به طریق کتابت آن نیست بلکه نقل شفاهی از طرف راوی موثق هم کفایت می‌کند. همین امر نسبت به اهمال صحابه در کتابت حدیث، نیز صادق است.

همان‌طور که می‌دانیم قرآن کریم نیز برخلاف تورات که از همان آغاز به‌صورت مکتوب نازل شد با نقل شفاهی و به‌صورت کلماتی ملفوظ نازل شده و نیز در مراحل ابتدایی، گردآوری آن صرفاً با نقل متواتر صورت پذیرفت که عصمت پیامبر (ص) و تواتر نقل آن موجب می‌شود که ما درباره آن به‌هیچ‌روی شک و تردیدی به خودراه ندهیم (ر.ک: ابو شهبه، ۱۹۸۹: ۴۲۱-۴۲۲).

احتمالات و تردیدهایی که از نقل شفاهی حاصل آمده و ناشی از عواملی چون عدم ضبط، کذب و یا نسیان راوی است در مورد کتابت هم متصور است؛ احتمالاتی چون غفلت و اشتباه کاتب، کج فهمی او در وقت دریافت خبر، خطای سامعه، انتحال، جعل و وضع کتاب و انتساب آن به دیگری، به هیچ وجه منتفی نیست به همین دلیل است که از نظر دانشمندان علوم حدیث از میان طرق تحمل حدیث، «وجاده» یعنی یافتن دستخط شیخ حدیث بدون اذن و سماع و.... از پایین ترین درجه اعتبار برخوردار است (ر.ک: ابن صلاح، ۱۴۱۶: ۱۱۸).

دوم: منکران حجیت حدیث از حقیقت تاریخی دیگری هم غفلت کرده اند که به شیوه انتقال پیام در عصر نبوی (ص) مربوط می شود؛ در آن مقطع زمانی به دلیل غلبه فرهنگ جاهلی و بی سوادی بیشتر افراد، غالباً دریافت یا انتقال پیام با تکیه بر حافظه صورت می گرفت. همچنین مشکل الفبای عربی را نیز باید به این چالش افزود؛ خط عربی برخلاف زبان عربی با فقدان نقطه گذاری و اعراب و برخی مصوت ها مانند الف و تشابه برخی حروف مانند «ن» و «ر» در وضعیتی بسیار نابسامان قرار داشته و کارایی مورد انتظار خود را به عنوان ابزار ارتباطی برای انتقال معلومات نداشت. کارایی این خط صرفاً برای نگارش نامه ها یا قراردادهایی کوتاه متصور بود؛ و خوانش این نوشته ها با این نوع الفبا تنها برای کسی امکان داشت که از پیش با مضمون آن آگاه باشد (ر.ک: معموری، ۱۳۸۵: ۱۳۹)، از همین رو، هنگام تدوین و یکسان سازی مصاحف در دوره عثمان نیز به همراه هر نسخه، قاری ای فرستاده شد که در غیر این صورت خواندن قرآن برای نومسلمان ناممکن بود (بخاری، ۱۴۰۱، ج ۲۱/۵). به طور طبیعی چنین الفبایی که آماده تبدیل به ابزاری فرهنگی برای انتقال اندیشه نبوده، خود عاملی بسیار مهم در تأخیر تدوین حدیث به شمار می رود؛ و پیامبر (ص) نیز با وقوف به این مسئله که فرایند تعلیم و تعلم عمومی به زمان زیادی نیاز دارد چاره ای جز انتخاب مسیری مطمئن برای انتقال پیام خود نداشت که آن تربیت شخصی افراد مستعد و متعهد است. آن بزرگوار از طریق تعلیم و تربیت صحابه مهم ترین شرط اعتبار خبر یعنی عدالت

حامل خبر را فراهم ساخت و زمینه انتقال پیامش را از این طریق به نسل‌های بعد ایجاد نمود.

سوم: در تحلیل تاریخی مسئله عدم کتابت حدیث نمی‌توان به روایات منع اعتماد کرد؛ زیرا این گونه استناد خود مستلزم نوعی تناقض خواهد بود. قرآنیون از یک طرف احادیث را حجت نمی‌دانند و از سوی دیگر بر اساس روایاتی که حتی محدثان و طرفداران حجیت سنت در صحت آن، خدشه نموده‌اند باهدف مردود ساختن حجیت سنت، استدلال می‌کنند یعنی از روایات علیه خود روایات استفاده کردند و این تناقضی آشکار است.

چهارم: انگاره‌های قرآنیون که در راستای تقدس زدایی از حدیث، به روایات منع نگارش و سیره صحابه در عدم نگارش روایات گره خورده است در تعارض با انگاره‌ای رقیب و متفاوت است که بر ولایی و تقدس حدیث در پس جریان منع نگارش روایات تأکید دارد. بر اساس این انگاره دلیل مخالفت با نگارش حدیث، جلوگیری از خطر نشر گسترده اخباری است که وثاقت آن‌ها ارزیابی نشده است (گلدزیهر، ۱۳۸۹: ۱۸۸). از آنجا که صحابه احادیث را به دیده تشریع و هم‌تراز با قرآن در بیان شریعت می‌نگریستند به شدت احتیاط به خرج داده و مانع از گسترش بی‌ضابطه آن شدند. این ممانعت شامل نقل شفاهی و کتبی می‌شد. گلدزیهر گزارش‌های فروانی را در این زمینه می‌آورد که به چند مورد اشاره می‌گردد: شعبی می‌گوید: «یک سال با عبدالله بن عمر هم‌نشین بودم بی آنکه حتی یک حدیث نبوی از وی بشنوم!» (ابن سعد، بی‌تا، ج ۴: ۱۴۵) سعد بن ابی وقاص می‌گفت: «من نگرانم اگر یک سخن را برای نقل کنم، تو صد بر آن بیفزایی!» (همو، بی‌تا، ج ۳/۱۴۴) به صهیب بن سنان می‌گویند: «بیا تا رویدادهای مغازی را برای بازگو نمایم.» پاسخ می‌دهد: «آنگاه من باید بگویم پیامبر چنین فرمود! نه هرگز چنین امری روی نخواهد داد.» (همو، بی‌تا، ج ۳/۲۲۹)؛ برای موارد بیشتر رک: گلدزیهر، ۱۳۸۹: ۱۸۷) وقتی مسلمانان انتساب شفاهی سخنی به پیامبر را زنگ خطر می‌دانستند مسلماً هراس ایشان از شکل مکتوب این اخبار بیشتر بوده

است (همو، ۱۳۸۹: ۱۸۷)، پس مخالفت با کتابت و تدوین حدیث توسط صحابه پیامبر نه به دلیل ناکارآمدی و بی‌نیازی به سنت قطعی در دین است بلکه معلول احتیاط و جلوگیری از توسعه سنت محکیه می‌باشد.

پنجم: نکته مهم دیگری که درواقع پاسخی برای تمامی برداشت‌های نادرست قرآنیون از مسئله عدم کتابت حدیث است. تصور نادرست و غیرواقعی آنان از موضوع تاریخ عدم کتابت حدیث در زمان پیامبر (ص) و به دنبال آن عمل صحابه بر این مبنا است.

درواقع مخالفان حدیث چند پدیده تاریخی را مفروض و مسلم انگاشته و بر مبنای آن برداشت‌هایی نموده‌اند، درحالی‌که از نظر تاریخی در مورد هر یک از آن‌ها به اندازه کافی اختلاف است و چه بسا قرائن و شواهد، خلاف آن را ثابت می‌کند. مسائلی که سرنوشت برداشت‌های قرآنیون را رقم زده است شامل این موارد می‌شود: اول: قطعی بودن نهی پیامبر (ص) از کتابت حدیث و عدم اهتمام ایشان به حفظ و نگارش حدیث.

دوم: پذیرش این نهی توسط صحابه پیامبر (ص) در عصر آن بزرگوار که حقیقت این نهی را دریافته و به مفاد آن، جامه عمل پوشاندند. سوم: صحابه بعد از پیامبر (ص)، نیز در عمل پایبند به عدم نگارش حدیث بوده و این پایبندی را به نوعی استمرار همان روش عصر حضور پیامبر (ص) دانسته‌اند که صحابه خود را بدان متعهد ساخته بودند.

۷. نقد مبانی قرآنیون درباره منع نگارش حدیث

اگر از نظر تاریخی مسائل یادشده را مورد بازبینی قرار دهیم، درخواهیم یافت که هیچ کدام از این موارد به حقیقت نزدیک نبوده و ناشی از تحلیل نادرست رخدادهای تاریخی است. ما در اینجا مهم‌ترین شواهد و قرائن موجود برخلاف این انگاشته‌ها را عرضه می‌داریم.

ماجرای منع نگارش حدیث توسط پیامبر (ص) برگرفته از احادیث منتسب به برخورد

تحلیل انتقادی انگاره‌های قرآنیون پیرامون تأخیر تدوین حدیث؛ آریان‌فر و آهنگ | ۵۳

آن حضرت است که همگی مورد مناقشه محققان قرار گرفته است (ر.ک: حسینی جلالی، ۱۳۸۸: ۳۰۰).

دومین مسئله‌ای که قرآنیون آن را قطعی انگاشته‌اند پذیرش نهی نبوی (ص) توسط صحابه و در نتیجه رویکرد آنان به عدم نگارش حدیث است؛ همچنین تحلیل این نکته که اقدام برخی از یاران پیامبر در تدوین احادیث برخلاف جریان غالب بوده و به دلایل شخصی و حفظ ذهنی بوده است.

در این باره می‌توان گفت شواهد تاریخی فراوانی حکایت از آن دارد که صحابه در زمان پیامبر (ص) با اذن و اجازه ایشان حدیث را نگاشته و برای آیندگان به یادگار گذاشته‌اند: از جمله نقل تاریخی کلام عبدالله بن عمر که می‌گوید: «با عده‌ای از قوم نزد پیامبر رفتیم که من از همه کوچک‌تر بودم پس شنیدم که می‌فرمود: «هر کس عمداً بر من دروغ بندد جایگاهش آتش جهنم است.» پس به شخص همراهم رو کردم و گفتم: چگونه جرأت نقل حدیث رسول‌الله می‌کنید در حالی که شنیدید چه گفت؟! او پاسخ داد، ای خواهرزاده! ما چیزی از ایشان نمی‌شنویم مگر اینکه در نزد ما به صورت کتابی موجود است.» (خطیب بغدادی، ۱۹۷۴: ۲۱۹)

این حدیث به خوبی بیانگر عمومیت جریان کتابت حدیث است که نه جنبه شخصی و خصوصی دارد و نه با عامل حفظ ذهنی مرتبط است!

همچنین مکتوباتی از قبیل صحیفه صادق (معارف، ۱۳۷۴: ۶۳)، صحیفه همام منبه (همو)، صحیفه النبی (ص) (بخاری، ۱۴۰۱، ج ۳۶/۱؛ ابن‌عبدالبر، ۱۳۹۸، ج ۷۱/۱)، کتاب علی (ع) (حسینی جلالی، ۱۳۸۸: ۷۱؛ معارف، ۱۳۷۴: ۲۰۵) و مصحف فاطمه (س) (مهدوی راد، ۱۳۸۸: ۳۷۷-۴۱۸) بهترین شاهد در جهت عمومیت نگارش حدیث در زمان نبوی است. علاوه بر آن در کتب فهرست و رجال ضمن بیان شرح حال صحابه به حدود پنجاه نفر از آن‌ها نسخه‌ها و صحیفه‌هایی که غالباً دارای محتوای حدیثی بوده است نسبت داده‌اند (ر.ک: اعظمی، بی‌تا: ۹۲-۱۴۳) و این اسناد به نوبه خود بیانگر اهتمام آنان به کتابت و تدوین حدیث در زمان پیامبر (ص) و بعد از حیات ایشان است.

از آنچه گذشت ثابت می‌شود که پیامبر (ص) نه تنها از کتابت حدیث نهی نفرموده است بلکه بدان تشویق نیز نموده است. همچنین به درستی فهمیده می‌شود حدیث همچون قرآن دارای اهمیت بسزایی است که صحابه به نگارش آن اقدام نموده‌اند و به نوعی خبر از حجیت آن می‌دهد چرا که اگر جز این بوده این همه تلاش و جدیت را در عرصه تاریخ تدوین حدیث شاهد نبودیم.

نکته دیگری که از گزارش‌های تاریخی به دست می‌آید این است که صحابه در عصر پیامبر (ص) موافق کتابت حدیث بوده و اگر برای آنان امکان‌پذیر بود به چنین اقدام می‌زدند لیکن به دلیل پایین بودن آمار آن دسته از یاران رسول خدا که از توان خواندن و نوشتن برخوردار بودند و به دنبال آن حجم محدود مکتوبات حدیثی در عصر پیامبر (ص)، قرآنیون و مخالفان حدیث در تحلیل این وضعیت دچار خطا شده و آن را حمل بر مخالفت اصحاب با نگارش حدیث نموده و بدین صورت صحابه را با خود در اعتبار سنت و حدیث همراه ساخته‌اند. این در حالی است که نه پیامبر (ص) از کتابت نهی نموده و نه صحابه مخالف نگارش بودند.

سومین مبنای قرآنیون و مخالفان اعتبار حدیث این است که عدم نگارش روایات در عصر خلفا، استمرار و تداوم همان رویکرد غالب صحابه در عصر نبوی مبنی بر پابندی به عدم نگارش حدیث است. در حالی که پیش از این گذشت در عصر نبوی چنین رویکردی از اصل وجود نداشته است.

بنابراین منع نگارش حدیث در عصر خلفای راشدین تحلیل دیگری می‌طلبد؛ که محققان در جای خود بدان پرداخته‌اند (ر.ک: حسینی جلالی، ۱۳۸۸: ۲۶۷-۴۰۹؛ شهرستانی، ۱۳۷۶: ۱۵-۸۳).

۸. تحلیل منع نگارش حدیث در عصر پس از پیامبر (ص)

آنچه در این دوره مسلم می‌باشد این است که ابوبکر و عمر و عثمان نسبت به نقل و نگارش حدیث مخالفت شخصی داشته و هیچ‌گاه اقدام خود را مستند به احادیث منع نبوی نکردند و نیز هیچ‌گاه مستندشان سیره صحابه عصر پیامبر (ص) نبوده است بلکه

تنها به دلیل اجتهادات و برداشت شخصی خود، سیاست منع را پی گرفته بودند. این در حالی است که در مقابل اقدام آنان برخی صحابه و تابعان با میل و رغبت خود دست به نگارش حدیث زدند و میراث مکتوبی از خود بر جای نهادند که پیش از این بدان‌ها اشاره گردید (مانند صحیفه صادقه، صحیفه همام بن منبه و....).

از این رو عدم کتابت حدیث در عصر خلفای سه گانه به هیچ وجه تداوم فرهنگ غالب عصر نبوی به حساب نمی‌آید بلکه زائیده تفکرات و انگیزه‌های شخصی خلفاست. مؤید این نکته آن که ابوبکر خود ۵۰۰ حدیث را از پیامبر (ص) گردآوری کرده بود اما در هنگام رسیدن به خلافت آن‌ها را سوزاند (ذهبی، ۱۳۷۴، ج ۳/۱). همچنین عمر می‌خواست تا «سنن» را بنویسد و با صحابه در این کار مشورت کرد و آنان چنین اقدامی را تأیید کرده و با آنکه آنان، موافق نبودند اما او پس از یک ماه تأمل، از این تصمیم منصرف شد و گفت: من قصد داشتم تا سنت پیامبر (ص) را تدوین کنم اما به یاد اقوام گذشته افتادم که کتاب‌هایی نوشته و سپس بدان اعتماد نموده و کتاب خدا را تنها گذاشتند اما به خدا سوگند من کتاب خدا را با چیزی در نمی‌آمیزم (ابن عبدالبر، ۱۳۹۸، ج ۶۴/۱).

از این گفته معلوم می‌شود که نسخه‌ها و دست‌نوشته‌های فراوانی در میان مردم وجود داشته که عمر را به این فکر واداشته است!

نتیجه‌گیری

بنابر آنچه گذشت می‌توان گفت:

۱- قراین و شواهد فراوانی وجود دارد که حجیت سنت متوقف بر تدوین و کتابت آن نیست.

۲- آنچه از بررسی تاریخ تدوین حدیث روشن می‌گردد این نکته است که سنت، در عصر پیامبر نگارش یافته است؛ بنابراین روایات منع کتابت حدیث از اتقان لازم برخوردار نبوده و نمی‌توان بر پایه آن چنین نتیجه گرفت که از نظر پیامبر (ص) سنت خارج از شریعت است.

۳- مخالفت صحابه با نگارش حدیث، عمومی نبوده زیرا برخی از آن‌ها حدیث را نگارش کردند؛ و برخی از روی احتیاط و به جهت جلوگیری از توسعه غیرمنضبط احادیث، موافق با نقل و نگارش حدیث نبودند.

۴- همچنین مخالفت با کتابت مربوط به دوران پس از پیامبر و در راستای سیاست خلفا مبنی بر منع نگارش حدیث تحلیل می‌شود نه اینکه تداوم سیره عملی عصر پیامبر باشد. نتیجه اینکه مهم‌ترین دلیل و مستند قرآنیون در مخالفت با سنت یعنی مسئله تأخیر تدوین حدیث از استحکام لازم برخوردار نیست و نمی‌تواند مبنای تفکر قرآنیون در سنت ستیزی قرار گیرد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Mahdi Ariyanfar
Ali Ahang

<https://orcid.org/0000-0002-1102-4193>

<https://orcid.org/0000-0002-1651-5143>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

قرآن کریم

- ابن سعد، محمد. (بی‌تا)، الطبقات الکبری، بیروت، دارالصادر.
- ابن صلاح، ابو عمرو عثمان بن عبد الرحمن. (۱۴۱۶ ق.)، مقدمه ابن الصلاح، تحقیق ابو عبد الرحمن صلاح بن محمد، بیروت: دارالکتب العلمیه، چاپ اول.
- ابن عبد آلبر، یوسف بن عبدالله. (۱۳۹۸ ق.)، جامع بیان العلم و فضله، بیروت دارالکتب العلمیه.
- ابن قرناس. (۲۰۰۸ م.)، الحدیث و القرآن، بغداد، منشورات الجمل، چاپ اول.
- ابوداود، سلیمان بن اشعث. (۱۴۱۰ ق.)، السنن، بیروت، دارالفکر.
- ابوری، محمود. (بی‌تا)، اضواء علی السنه المحمديه او دفاع عن الحدیث، بی‌جا: نشر بطحاء، چاپ پنجم.
- ابوشهبه، محمد بن محمد. (۱۹۸۹ م.)، دفاع عن السنه، قاهره: مکتبه السنه، چاپ اول.
- اشرفی، عباس. (۱۳۹۹ ش.)، مقایسه قصص در قرآن و عهدین، تهران، چاپ و نشر بین الملل، چاپ پنجم.
- اعظمی، محمد مصطفی. (بی‌تا)، دراسات فی الحدیث النبوی و تاریخ تدوین، بیروت، المکتب الاسلامی.
- آقای، سید علی. (۱۳۸۹ ش.)، «قرآن بسندگی و انکار حجیت سنت: بررسی خاستگاه و اندیشه اهل القرآن/قرآنیون»، معرفت کلامی، سال اول، شماره ۳.
- بخاری، محمد بن اسماعیل. (۱۴۰۱ ق.)، صحیح البخاری، بیروت: دارالفکر.
- حر عاملی، محمد بن الحسن. (بی‌تا)، وسائل الشیعه، تحقیق: عبدالرحیم ربانی، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- حسینی جلالی، سید محمد رضا. (۱۳۸۸ ش.)، تدوین السنه الشریفه، قم: بوستان کتاب، چاپ سوم.
- خطیب بغدادی. (۱۹۷۴ م.)، تقیید العلم، تحقیق: یوسف العش، داراحیاء السنه النبویه، چاپ دوم.
- ذهبی، شمس الدین. (۱۳۷۴ ق.)، تذکره الحفاظ، تصحیح: عبدالرحمن بن یحیی، مکه: داراحیاء التراث العربی.
- سیوطی، جلال الدین. (۱۳۹۹ ق.)، مفتاح الجئه فی الاحتجاج بالسنه، مدینه: الجامعه الاسلامیه، چاپ سوم.
- شافعی، محمد بن ادريس. (۱۴۰۳ ق.)، الام، بیروت: دارالفکر.
- شهرستانی، علی. (۱۳۷۶ ق.)، منع تدوین الحدیث اسباب و نتائج، قم: موسسه الامام علی (ع).
- صبحی المنصور، احمد. (۲۰۰۵ م.)، القرآن و کفی به مصدرا للتشریع الاسلامی، بیروت: موسسه الانتشار

العربی.

صدقی، محمد توفیق. (۱۹۰۶)، «الاسلام هو القرآن وحده»، المنار، سال ۹ ش ۷.

الفوزی، ابراهیم. (۱۹۹۵ م)، تدوین السنه، لندن: ریاض الرئيس للكتب و النشر، چاپ دوم.
گرامی، سید محمد هادی. (۱۳۹۶ ش)، نخستین اندیشه‌های حدیثی شیعه: رویکردها، گفت‌مان‌ها،
انگاره‌ها و جریان‌ها، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، چاپ دوم.

گل‌دزیهر، ایگناز. (۱۳۸۹ ش)، «منازعات در باب جایگاه حدیث در اسلام»، حدیث اسلامی خاستگاه‌ها
و سیر تطور، ترجمه: نصرت نیل ساز، به کوشش: مرتضی کریمی نیا، قم: دارالحدیث.
مازندرانی، ملاصالح. (۱۳۸۸ ق)، شرح اصول الکافی، تعلیقات: محقق شعرانی، تصحیح: علی اکبر
غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

مسلم بن حجاج نیشابوری. (بی تا)، صحیح مسلم، بیروت، دارالفکر.
معارف، مجید. (۱۳۷۴ ش)، پژوهشی در تاریخ حدیث شیعه، تهران: موسسه فرهنگی و هنری ضریح،
چاپ اول.

معموری، علی. (۱۳۸۵ ش)، «درآمدی بر تاریخ تدوین حدیث در یک و نیم سده نخست اسلامی با
تکیه بر نقد نظریه منع کتابت حدیث»، نشریه تاریخ پژوهان، ش ۵، ۱۳۸۵ ش.
موتسکی، هارالد. (۱۳۹۰ ش)، حدیث اسلامی خاستگاه‌ها و سیر تطور، به کوشش مرتضی کریمی نیا،
قم: دارالحدیث، چاپ اول.

مهدوی راد، محمد علی. (۱۳۸۸ ش)، تدوین الحدیث عند الشیعۀ الامامیه، چاپ اول، تهران: نشر هستی
نما.

مهدوی راد، محمد علی. (۱۳۸۷ ش)، مدخل «پژوهش‌های حدیثی مسلمانان»، دانشنامه جهان اسلام، ج
۱۲، تهران.

ناصح، علی احمد و دیگران. (۱۳۹۳ ش)، «بررسی و نقد دیدگاه‌های قرآنیون اهل سنت»، پژوهشنامه
معارف قرآنی، سال ۵، ش ۱۶.

الهی بخش، خادم حسین. (۱۴۲۱ ق)، القرآن‌یون و شبهاتهم حول السنه، الطائف، مکتبۃ الصدیق، چاپ
دوم.

یحیی محمد. (۲۰۰۷ م)، مشکله الحدیث، بیروت: الانتشار العربی.

References [In Persian & Arabic]

The Holy Qur'ān

Abū Dāwūd, Sulaymān ibn al-Ash'ath. (1989). *Al-Sunan*. Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]

Abū Rayyah, Maḥmūd. (n.d.). *Aḍwā' 'alā al-Sunnah al-Muḥammadiyyah aw Difā' 'an al-Ḥadīth*. No place: Nashr Baḥḥā', 5th ed. [In Arabic]

Abū Shahbah, Muḥammad ibn Muḥammad. (1989). *Difā' 'an al-Sunnah*. Cairo: Maktabat al-Sunnah, 1st ed. [In Arabic]

Ashrafi, 'Abbās. (2020). *A Comparative Study of Stories in the Qur'ān and the Old and New Testaments*. Tehran: Chap va Nashr Beyn al-Milal, 5th ed. [In Persian]

A'zamī, Muḥammad Muṣṭafā. (n.d.). *Dirāsāt fī al-Ḥadīth al-Nabawī wa Tārīkh Tadwīnih*. Beirut: al-Maktab al-Islāmī. [In Arabic]

Āqā'ī, Seyed 'Alī. (2010). "Qur'ān Sufficiency and the Denial of the Authority of the Sunnah: A Study of the Origins and Thought of Ahl al-Qur'ān/Qur'āniyyūn." *Ma'rifat-e Kalāmī*, vol. 1, no. 3. [In Persian]

Al-Fawzī, Ibrāhīm. (1995). *Tadwīn al-Sunnah*. London: Riyāḍ al-Ra'īs lil-Kutub wa-al-Nashr, 2nd ed. [In Arabic]

Bukhārī, Muḥammad ibn Ismā'īl. (1981). *Ṣaḥīḥ al-Bukhārī*. Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]

Dhababī, Shams al-Dīn. (1954). *Tadhkirat al-Huffāz*. Ed. 'Abd al-Raḥmān ibn Yaḥyā. Mecca: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]

Gerāmī, Seyed Muḥammad Hādī. (2017). *The Earliest Shī'ī Ḥadīth Thought: Approaches, Discourses, Conceptions, and Currents*. Tehran: Imām Ṣādiq University, 2nd ed. [In Persian]

Goldziher, Ignaz. (2010). "Controversies about the Status of Ḥadīth in Islam." In *Islamic Ḥadīth: Origins and Evolution*, trans. Noṣrat Nīlsāz, ed. Morteżā Karīmīniyā. Qom: Dār al-Ḥadīth. [In Persian]

Ḥurr Āmilī, Muḥammad ibn al-Ḥasan. (n.d.). *Wasā'il al-Shī'ah*. Ed. 'Abd al-Raḥīm Rabbānī. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]

Ḥuseynī Jalālī, Seyed Muḥammad Rezā. (2009). *Tadwīn al-Sunnah al-Sharīfah*. Qom: Bustān-e Kitāb, 3rd ed. [In Persian]

Ibn Sa'd, Muḥammad. (n.d.). *Al-Ṭabaqāt al-Kubrā*. Beirut: Dār al-Ṣādir. [In Arabic]

Ibn al-Ṣalāḥ, Abū 'Amr 'Uthmān ibn 'Abd al-Raḥmān. (1995). *Muqaddimat Ibn al-Ṣalāḥ*. Ed. Abū 'Abd al-Raḥmān Ṣalāḥ ibn Muḥammad. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah, 1st ed. [In Arabic]

Ibn 'Abd al-Barr, Yūsuf ibn 'Abd Allāh. (1978). *Jāmi' Bayān al-'Ilm wa Faḍlihi*. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]

Ibn Qarnās. (2008). *Al-Ḥadīth wa al-Qur'ān*. Baghdad: Manshūrāt al-Jamal, 1st ed. [In Arabic]

Ilāhī Bakhsh, Khādīm Ḥusayn. (2000). *Al-Qur'āniyyūn wa Shubahātuhum*

- Hawl al-Sunnah*. Tā'if: Maktabat al-Şiddiq, 2nd ed. [In Arabic]
- Khaṭīb Baghdādī. (1974). *Taqyīd al-'Ilm*. Ed. Yūsuf al-'Ish. Dār Iḥyā' al-Sunnah al-Nabawīyyah, 2nd ed. [In Arabic]
- Māzandarānī, Mullā Şāliḥ. (1968). *Sharḥ Uṣūl al-Kāfī*. Annotations: al-Muḥaqqiq al-Shi'rānī. Corrected by 'Alī Akbar Ghifārī. Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah. [In Persian]
- Muslim ibn al-Ḥajjāj al-Naysābūrī. (n.d.). *Ṣaḥīḥ Muslim*. Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
- Ma'ārif, Majīd. (1995). *A Research on the History of Shī'ī Ḥadīth*. Tehran: Mu'assasah-ye Farhangī va Honarī-ye Zarīḥ, 1st ed. [In Persian]
- Ma'mūrī, 'Alī. (2006). "An Introduction to the History of Ḥadīth Compilation in the First One and a Half Centuries of Islam, with Emphasis on the Critique of the Theory of the Prohibition of Ḥadīth Writing." *Tārīkh-Pazhūhān*, no. 5. [In Persian]
- Motzki, Harald. (2011). *Islamic Ḥadīth: Origins and Evolution*. Ed. Morteżā Karīmīniyā. Qom: Dār al-Ḥadīth, 1st ed. [In Persian]
- Nāṣih, 'Alī Aḥmad et al. (2014). "A Review and Critique of the Views of Qur'āniyyūn among Sunnis." *Pazhūheshnāmeḥ-ye Ma'āref-e Qur'ānī*, vol. 5, no. 16. [In Persian]
- Suyūṭī, Jalāl al-Dīn. (1979). *Miftāḥ al-Jannah fī al-Iḥtijāj bi-al-Sunnah*. Medina: al-Jāmi'a al-Islāmiyyah, 3rd ed. [In Arabic]
- Shāfi'ī, Muḥammad ibn Idrīs. (1983). *Al-Umm*. Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
- Shahristānī, 'Alī. (1957). *Man' Tadwīn al-Ḥadīth: Asbāb wa Natā'ij*. Qom: Mu'assasat al-Imām 'Alī ('a). [In Persian]
- Ṣubḥī al-Manşūr, Aḥmad. (2005). *Al-Qur'ān wa Kafā Bihi Maşḍaran li-al-Tashrī' al-Islāmī*. Beirut: Mu'assasat al-Intishār al-'Arabī. [In Arabic]
- Şidqī, Muḥammad Tawfiq. (1906). "Al-Islām huwa al-Qur'ān Waḥdahū." *Al-Manār*, vol. 9, no. 7. [In Arabic]
- Yahyā Muḥammad. (2007). *Mushkilat al-Ḥadīth*. Beirut: al-Intishār al-'Arabī. [In Arabic]

استناد به این مقاله: آریان فر، مهدی، آهنگ، علی. (۱۴۰۴). تحلیل انتقادی انگاره‌های قرآنیون پیرامون تأخیر تدوین حدیث، دو فصلنامه علمی سراج منیر، ۱۶ (۵۰)، ۳۳-۶۰. DOI: 10.22054/ajsm.2024.74167.1943

Seraje Monir is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.